

ցած ինչպէս այս երեկոյ, Երկու փոքրիկներ ծնկան վերայ եկած ծանր կերպով կրկնում էին միասին մի և նոյն խօսքերը. նա նոցա լսեց մինչև որ նոքա ասացին զգացմամբ. «Ձհաց մեր հանապազօրդ տուր մեզ». այն ժամանակ համարեա առանց երկմտելու, նորա համար բոլորովին նոր մի զգացման տակ, Ռուզովի՞ք հանդարտութեամբ բացաւ դուռը և ձգեց իւր հացը երկու աղջիկներին առաջը, որոնք դեռ ծնկան վերայ էին:

Ժէնին, ամենափոքրը, հացը վեր առաւ ուրախութեամբ կանչելով.

— Ահաւասիկ, անշ, ինչո՞ւ համար մենք աւելի շուտ չխնդրեցինք նորաւնից:

Մենք յոյս ունինք որ Ռուզովիք սորանով չբաւականացաւ, և ինէ բարիք անելու ուրախութիւնը զգալուց յետոյ, նա գործ դրաւ բոլոր իւր հարստութիւնները նոցա միսթարութեան համար, որոնք նորան շրջապատում էին:

Յ. ՊԵՔԱՐԵԱՆ.

ԴԱՍԱԳԻՐԻՔ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՉԱՅՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ (ՎԻՄԱՏԻՊ) ԵՒ ՉԱՅՆԱԳՐԵԱՆ
ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԵՐԴԱՐԱՆ ԱՆՈՒԱՆԵԱՆ ԳՐԵԱՆՑ ՎԵՐԱՑ ԴԱՏԱՔՆՈՒԹԻՒՆ.

Ա.

Այն օրից երբ ձայնագրութեան արուեստը փոքր ի շատէ տարածուեցաւ Ռուսա - Հայոց մէջ, իմ պաշտօնակից Եղնիկ քահանայն առաջինն անգամ իւր աշխատասիրած «Դասագիրք Հայկական Ձայնագրութեան» վերնագրով գրքոյկների Ա. տետրակը և Բ. հատորի առաջին տետրակը լոյս ընծայեց վիմագրութեամբ, Թող ներողամիտ լինի յիշեալ քահանայն իմ մի քանի նկատողութիւններիս համար իւր աշխատասիրած գրքոյկների թերութեանց մասին. Իմ նկատողութիւններս լինելու են առաւելապէս Ա. հատորի (տետրակ) և վերջին անգամ լոյս տեսած ձայնագրեալ «Մանկական երգարանի վերայ, Իսկ Բ. հատորի առաջին տետրակը, որ մի ինքնուրոյն աշխատութիւն չէ, (բացի նորա հոլարտ յատաճաբանից) և որ նորա միջի բոլոր շարականներն արտատպուած են նոյն իսկ Ս. Էջմիածնում 1875 թ. տպագրուած ձայնագրեալ շարականից, իսկ եղանակների կազմութիւնն ու նոցա կանոնների բացատրութիւնը նոյնութեամբ առնուած են նոյնպէս Ս. Էջմիածնում տպագրուած Մեծ. Պ. Նիկողայոս Ս. Բաշճեանի դասագրքից: Սորա մասին երկու խօսք ասելը իմ կողմից աւելորդ եմ համարում: Իսկ առաջին տետրը, որին յիշեալ հեղինակը հարգ է անուանում, — ընդ ամենն երկու և կէս կամ երեք թերթ է, և պարունակում է իւր մէջ 25 փորձնական դասեր և մի քանի «հանգիւն» ու «աղագիւն» երգեր: Վիմագրութիւնը խիստ ազեղ է, զինն էլ ըստազանց թանկ — 50 կոպէկ:

դժերին յարմար պէտք է լինին: Օրինակի համար, «Արամը ուշ եկաւ դասին»: «Աշխատասէր աշակերտը լսում է իւր ուսուցչին: Իսկ ծալիկը միշտ զրկւում են խաղից»: Եւ ընդ Ահա այս ձևով, հետզհետէ ընդլայնելով պէտքէ տանէր և հասցնէր փոփոխութիւն կամ ձանձառ երգերը, որոց մասին փոքր ինչ ներքե պիտի խօսեմ:

Բ.

Այժմ վերցնենք Եզնիկ քահանայի մի քանի ձանձառ երգերը, որ նա մտցրել է իւր դասատեարի մէջ, աշխոյժ և կենդանութիւն տալու նպատակաւ: Նոցանից մի քանիսը մեր «չէ-յի՛ն» «փն-թ-բ-թ-թ-թ-թ-թ-թ» երգերի եղանակներն են, որոց նա վերածել է հայ-ձայնագրական արուեստին, իսկ մի քանիսի եղանակներն էլ ինքնուրոյնաբար յօրինած: Յիշեալ քահանայն երգերի մէջ ընդունել է հետեւեալ սկզբունքը. մի որևէ կանոնին յարմար վարժութիւն անցնելից յետոյ, նոյն վարժութեանց կանոնների համեմատ երգել է տալիս և ձանձառ երգը:

Շատ հաւանական է այս սկզբունքը, սակայն ցաւով պէտք է ասել, որ ամենանշանաւոր կեանքն ու չէ կարողացել հասնել. այն է՝ ձանձառ երգերի մօրին և բովանդակութեան յարմար այնպիսի մի մշակուած ու գրաւիչ եղանակներ տալ, որ այդ եղանակները արդէն կարողանային գրաւել մանուկների ուշքն ու միտքը, ու կազդուրելով նոցա սիրտն ու հողին, սիրել տային նոցա այդ արուեստը: Իսկ նա ընդհակառակն, չոր ու ցամաք կանոնների բացատրութեանց վերայ հիմնուելով, միշտ աշխատել է կանոնները արտայայտել անհամ երգերով և ուրիշ ոչինչ: Թուենք այդպիսի երգերից մի քանիսը, որոց եղանակները բոլորովին անընդունակ են մանուկների մէջ հոգեկան զրգիւ զարթեցնելու դէպի ուրախութիւն կամ արտամութիւն: «Դաշտի վերայ խոտ է բուրում» (երևի բուսնում երես 33), «Աշունն սկսեց, ծիծառը թռաւ» (երես 35), «Աւեր կաց դու ծոյլ մարդ» (երես 38), «Ահա սկանալի է նոյնպէս, թէ ինչից ստիպուած յիշեալ քահանայն, «Տէր հաստատուն» (երես 40) երգի չափման բաժանումը փոխանակ $\frac{1}{4}$ ականով բաժանելու, բաժանել է $\frac{1}{2}$ ականով և վերջացրել $\frac{1}{2}$ երկրորդական, փոխանակ առաջնականի, անշուշտ այստեղ ևս նա հետեւելիս եղած պիտի լինի նախընթաց վարժութեանց կանոններին: «Դե՛հ վեր կացէք գնանք պարտեզ» (երես 43), «Դե՛հ քաշեցէք իմ զոյգ եղներ» (երես 60) և ընդ այլն: Աւերջապէս Եզնիկ քահանայն իւր ինքնուրոյնաբար յօրինած բոլոր եղանակների մէջ, միշտ աշխատել է հակուել դէպի նախընթաց վարժութիւնները, և այդ իսկ պատճառաւ նոցանից շատերի եղանակներն անհաճոյ են մանուկներին:

Գ.

Դասատեարի վերջերում զետեղուած են մեր «չէ-յի՛ն» ամենագործածական երգերից մի քանիսը, որոնցից մի քանիսի եղանակները ամենախոշոր սխալներով են ձայնագրուած, այսինքն՝ այնպէս չեն ձայնագրուած, ինչ-

պէս որ առհասարակ երգվում են ամբոխի մեջ։ Ահա այդպիսի երգերից մի քանիսը։ «Մեր հայրենիք թշուառ անաէր» (երես 67) — Եւրոպական առաջին երկու վանկերի ձայնանիշները բոլորովին սխալ են։ Գրեթէ ոչ ոք չէր կէտ ստորով ձայնանիշների։ Այլապէս լինի Խոբէ կէտստորով։ «Հայրենիք սրբազան» իմ սիրուն աշխարհ» (երես 70) երրորդ տողի մէջ Խոբէ բառի երկրորդ վանկը փոխանակ ստորով լինելու։ Այլապէս լինի Խոբէ։ «Աշխարհ և անդադար» վերջին ամեն մի վանկը, ոչ թէ մի բաղադրում պիտի երգել և մի բաղադրում էլ լուր, (շունչ առնել) այլ՝ այդ վանկերի իւրաքանչիւրի աւելում թիւնն է մի բաղադրում ու կէտ, կէտ բաղադրում էլ շնչառութիւն։ «Ցուրար փշեց ձմեռը սաստիկ» (երես 77) այս և սորա նման երգերի եղանակները, միմիայն երկու ու թմեակից կարելի է սկսել և վերջացնել։ Այսինքն՝ սա երգերի այն տեսակիցն է, որ ձայն որ աւելում էլ է որ սկսվումէ, միևնոյն ձայնաստիճանի վերայ էլ և վերջացնումէ։ — Այն է՝ ձե առաջնականից պէտք է սկսել և վերջացնել ձե։ Կամ նէ առաջնականից պէտք է սկսել, և վերջացնել նէ։ այս այսպէս լինելից յետ, երկու — Խոբէ — Խոբէ ևս կլինին և են ճիշտ։

Իսկ թէ Խոբէ առաջնականից սկսել և վերջացնել է ձայնանիշի վերայ, ինչպէս որ արել է Եզնիկ քահանայն իւր արածը չափազանց սխալ է ոչ միայն ձայնագրութեան վերոյիշեալ ընդհանուր կանոնները չգիտնալու կողմից, այլ և նոյն իսկ երգի եղանակի կողմից, ըստորում՝ երգելու ժամանակ այն եղանակը չէ դուրս դալիս, որ եղանակով երգվումէ առհասարակ ամենայն տեղ։ Համեստաբար խորհուրդ կտամ յիշեալ քահանային, որ ինչպէս ձայնագրել է այս երգը, յանձն առնի նոյնութեամբ նուագել մի որ և է նուագարանի վերայ, որ գոնէ այն ժամանակ ինկատի ունենայ իւր արած այնպիսի ամենախոշոր սխալները։ Ոչ ապաքէն մի որ և է երգ սխալ եղանակներով տարածելուց յետ, այլ ևս անկարելի է ուղղել նորան։ Ուրեմն Եզնիկ քահանայն ամենայն զգուշութիւն պիտի բանեցնէր, որ մի մագաղափ սխալմունք չմտնէին երգերի — մանաւանդ ամենատարածուած երգերի եղանակաց մէջ։ Բացի երգերից, 73—74 երեսներում՝ զրել է նաև Հայոց շաբաթը բոլոր ու թմեակները, ի հարկաւոր դէպս հայ մանկան շարականի հետ մասամբ ծանօթացնելու դիտաւարութեամբ։ Որոց առիթով իւր ծանօթութեան մէջ ասում է հետեւեալը։ «Այս ու թմեակները քաղած եմ պ. Նիկողայոս Ս. Թաշճեանի դասագրքից և սոցա մասին իմ արած (անկող) նկատողութիւններս թողնում եմ մի յարմարութեամբ ժամանակի։» Եզնիկ քահանայն իւր բոլոր աշխատութիւնների մէջ, (բացի ձայնագրեալ մանկական երգարանից) սոյն այս միտքը ընդ միշտ կրկնել է և կրկնումէ, բայց զարմանալին այն է որ, չորս տարուան ընթացքում յիշեալ քահանայն մի թէ մի յարմարութեամբ ժամանակ չկարողացաւ գտնել, որ համաձայն իւր գրաւոր խոստման, իւր անելու նկատողութիւնները (եթէ կարող է) հրապարակ հանէր, որով դուք նպաստամատոյց կլինէր նորարոգընդ հայկական ձայնագրութեան ծաղկմանն ու տարածման։

Երբեք Դատարանին երբեք նշանակուիւնք:

«Ան զգացմունքներ, որոնց լինելութիւնը մինչև անգամ փնտռէ բերում, որոնք պետքէ ամենայն կերպ հեռացնել, ոչնչացնել և ոչ թէ զրգոել, վասնորոյ պէտք է ամենայն կերպ զգուշութիւն գործ զնել, որ միմիայն ամենամայել, այսինքն, աստուածայաշտական, ազգասիրական, երախտագիտական, որդեսիրական և եղբայրսիրական, միով բառիւ, միմիայն ազնիւ զգացմունքը զրգուլին, աճին, զարգանան կանոնաւոր կերպիւ, իսկ բոլոր անվայել և փնտասկար զգացմունքը հետի լինին մեզանից, գոնեա մանուկներից: Այս պատճառաւ պէտքէ, որ երգեցողութեան նիւթը, աւարկայն լինի վայելուչ և վայելուչ խօսքերով, կանոնաւոր հայերէն լեզուաւ արտայայտած, գրած պէտքէ լինի: Գաստիարակները և ծնողքը մեծ ուշադրութիւն պէտքէ ունենան, որ հայ մանուկները լսեն և երգեն միայն այնպիսի երգեր, որոնց և՛ պարունակութիւնը և՛ երգելու ձևը, ձայնը ընտրեալագոյն են. Որքան որ այսպիսի հեռեանքները շատ են, այնքան էլ զգուշ թիւն պէտքէ, որ երեխայք երեւակայելու, խորհելու, համեմատելու և այլ ընդունակութեանց գործողութեան համար ստացած նոր նիւթը լինի առողջ, ազնիւ, ընտիր և պիտանի, և համապատշաճ երեխաների հասակի և հասկացողութեան»:

Երբեք դուրսէն Դատարանին երբեք նշանակուիւնք կամ հեղեանք:

«Ինչպէս որ խոհեմ կերպիւ երեխայի հասակի կամ հասկացողութեան համապատշաճ երգը, երգի բնագիրը, հասնում է իւր որոշեալ նպատակին, նոյնպէս էլ երգեցողութեան ձայնները զարգացնում են երեխայի տեսանելու և լսողական ընդունակութիւնքը, երբ որ երգեցողութեան դաստառութիւնը լինում է երաժշտական խաղերով, նօտաներով (ձայնանիշերով), նայելով նօտաներին, երեխան սովորում է որքան որ և իցէ ժամանակ նայել, մէկ կէտին, զննել նորա դրութիւնը և նշանակութիւնը, խորհել է թէ ի՞նչպէս պէտքէ այդ խաղի նշանակութիւնը յայտնել, մէկնել ձայնով: Բայց գլխաւոր նշանակութիւնն այն է, որ երգելը զարգացնում է մեր լսելիքը, լսելու ընդունակութիւնքը: Ձայների զանազանութիւնը, նոցա զանազան աստիճանների (ելեւէջ) բարձրանալը և նուազելը, ցածրանալը, բոլոր նոցա ընդմիջական, միջնորդական, ընդհատական փոփոխումները կամ զաշնակաւոր բարձր և ցած փոփոխութիւնքը, երկարութիւնը, կարճութիւնը — բոլոր այս աստակապէս կանոնաւոր կերպիւ դաստիարակում է լսելիքը զարգացնում է մարդկային ընդունակութիւնը զգալի հասկանալու, նուրբ և ճիշտ ճանաչելու ձայների զանազանութիւնը, նոցա ճշտութիւնը և այսպէս ազնուացնում է մեր լսելու և զգալու ընդունակութիւնքը և ճաշակը: Ինչպէս երեխան սկսում է սովորել լեզուն ոչ թէ գրից, այլ լսելեաց միջնորդութեամբ, բերանացի, լսելով ինչպէս մայրը անուանակոչում է այս կամ առարկան կամ գործողու-

Թիւնը, նմանապէս էլ պէտքէ որոնցից սկսած սովորցնել երեխային մանկական երգերն միմիայն լսելեաց միջնորդութեամբ: Բայց պէտքէ աշխատել, որ երգի ձայնը (եղանակը) լինի ախորժ երեխայի համար: Բայց երբ որ երեխան մեծանում է, սկսում է խօսել, այն ժամանակ պէտքէ նայել ոչ թէ միայն ձայնի քաղցրութեան, այլև, որ երգի պարունակը լինի բնական, բնական է մօտ լինի երեխայի հասկացողութեանը և գրգռէ նորահաս հետաքրքրութիւնը. . . . Այժմ տարեկան հասակից երեխաներին պէտքէ երգել տալ խմբային կազմելով նոցանից երգեկցաց դասեր—խմբեր (хоры): Հմուտ մանկավարժ երգեցողները խորհուրդ են տալիս, դադարեցնել երեխաներին երգել տալը այն ժամանակին, երբ որ հասակի աճեցման պատճառաւ, երեխայից ձայնը փոխվում է, մինչև որ ձայնը իւր բնական զօրութիւնը ստանայ: Եւ ոչ մի տեղ յիշեալ քահանայն չէ յայտնել, թէ որ աստիճանի և որ հասակի մանուկների համար է իւր զիրքը. և թէ ի՞նչ ձևով պէտքէ ուսուցանել. այսինքն՝ երգերը ձայնագրութեան արուեստով պէտքէ ուսուցանուի թէ ուսուցիչը հին եղանակով (մետոթ), մի որևէ միտքն ու եղանակը միայն աւանդելով պէտքէ բաւականապէս նախ՝ եթէ մանուկների համար է յօրինուած այդ ձայնագրեալ մանկական երգարանը, ապա ուրեմն՝ մանուկներին էլ պէտքէ ծանայել նա իւր բնական ձայնի շէնքով և հաշիւի եղանակներով: Երկրորդ՝ ձայնագրութեան արուեստը մանուկների մէջ շուտափոյթ աւարածելու համար, իմ կարծիքով, Եզնիկ քահանայն աւելի լաւ կանէր, որ նախապէս ուսուցնասիրէր կազմել այնպիսի զիւրմընների մի դասադիրք*) որով զէթ տարածէր հայ մանուկների մէջ ձայնագրութեան սկզբունքը, և նորա փոխմ նշանակութիւնը երաժշտութեան մէջ, Իսկ յետոյ ձեռնարկէր կազմել ժողովրդական ժողովածու երգերից մի հարուստ մանկական երգարան, որը արդարեւ արժանաւոր կշիռ կունենար ապագայ հայ—երաժշտական պատմութեան մէջ: Բայց զիս ևս այդ քոյրը չարած, յանկարծ տալ մանուկների ձեռքը հասնու կտոր ձայնագրեալ երգեր, — դա ախորհուրդ բան է: Չնայելով, որ յիշեալ քահանայն հինգ տարի տքնութեամբ աշխատել է գոնէ կարող լինի հեռեկանիւ արդի մանկավարժութեան առջջամիտ կանոններին, բայց ամեն, որ այդ չէ յաջողուել. . . . Ե. հա թէ ինչո՞ւ. — յիշեալ քահանայն երգերի բնագրութեան ժամանակ մեծ ուշադրութիւն պէտքէր դարձնել, որ երգերը կարելի եղածին չափ լինէին ժողովրդական, և եղանակը հայի ճաշակին յարմար, և ոչ թէ մեծու մասամբ թարգմանական, անմատչելի շինու երգեր, որոնցից շատերի անհամ եղանակն ու խորթութիւնը, զժուար թէ կը կարողանան զրաւել հայ—մանկան, որի լսելիքը բնորոշակէ ախորժանօք լսել միայն այն երգերը, ո-

(*) Խօսքը Դասագրքի Ա. ապագրութեան մասին է: Կեր այս յօդուածը բոլորովին պատշաճ էր անցնալ տարրական, որդ ապագրութիւնը՝ մեզմոյց անկախ պատճառանքից ստիպում յետաձգուեցաւ:

րանցից շատերի եղանակն իւր ականջին ծանօթ է գուցէ հենց այն ժամանակից, երբ որ նորա մայրը նորան (մանկան) օրօրելիս, մայրական լի ըզգացմունքով փայփայելով երգում էր. Բաւական չէ յառաջարանի մէջ կրկնել հեռեկալ խօսքերը, թէ՛ երգերը պէտքէ մէկն էն էն ժամանակէն հետեւէ Ի հարկէ խոսքով շատ զիւրին է, բայց գործով էլ պէտքէ ցոյց տալ. հաստատ փաստերով. Մի քանի անհատների բանաստեղծութիւնն ու ազատ լծարգմանութիւնքը որոց կարելի է միայն արուեստական անուանել, երբէք դժբա ժանկուն երգեր չեն և չեն էլ կարող լինել. Մանկուն երգեր կհամարուին և են այն պարզ ու հասկանալի բանաստեղծութիւնքը, որոնք ժամանակ առ ժամանակ զանազան ժողովրդական գուսանների (աշուղների) ամենապարզ սրտիցն են արտաշնչուած և որոյ մէջ հայելու պէտք երևում են ժանկուն պատկերների մանկան օրրտին ազդող քնարիկների և կամ մի որևէ ժողովրդի լաւ և վատ յատկութիւնքը աւանդութիւնքն ու նախապաշարմունքը, բարքն ու սովորութիւնը և այլն և այլն. Մանկական աշխարհն, ինքն էլ ստեղծում է երգեր. Ահա այսպիսի երգերով հարուստ են գաւառացի հայերը, որանցից մի քանիսը լոյս են տեսել այլևայլ ժամանակամիջոցներում մի քանի հայ—բանասէրների աշխատութեամբ, իսկ մեծագոյն մասը զեռ ևս մընում են անտիպ, որ ժամանակի օրընթաց հոսանքի հետ գուցէ կորչում, անհետանում են. միմիայն աշխատող ձեռքեր կարող են ազատել անհետանալուց. Թուենք մի քանիսը, որ հանել եմ մեծ. Պ. Սեղրակ Մանդինեանի յօրինած «Ազգային բնատնեկան աշխարհ» մայրենի լեզուի դասագրքից, ընթերցողներին պարզապէս ցոյց տալու համար թէ ռբքան ժողովրդականութիւն կայ այդ բանաստեղծութեանց մէջ. Սակայն և այնպէս ամեն ժողովրդական երգ ժանկուն չէ կարող լինել, եթէ մանուկների տըրամադրութեանց համապատասխան չէ.

Մանկուն.

Ատուրը ցորեն փռեցի՝ չորցնելու համար,
Ճնճկուկներ ժողովան եկան՝ ուտելու համար,
Քարը վերկալայ խիեցի՝ սղանելու համար,
Թռան զնացին բերդի տանիք՝ դանդաղելու համար և այլն.

Ուղղուն.

Առ կու լու կու կու սանամբ,
Էն մէկ հաւ կար ռբ գնաց,
— Ծարաւ աղբիւր կուլ գնաց,
Զի՞նչ կար կտուց,
— Զի՞ր ու շամիչ.

Ու՛մ կտանէր.

— Հարս ու փեսին և այլն.

ԱՐԷԶ-Ի.

Երեզանկ, արեզանկ զուրս արի,

Հէրդ ու Մէրդ էկելեն,

Ոսկէ բլիթ բերել են,

Պատի ծակը զրել են և այլն.

Ա---ԵԴ.

Լուսացաւ, լուսացաւ,

Լոյսն է բարին,

Ծիտն է ծառին,

Հաւն է թռռին և այլն.

Ք---ԵԶ.

Ելնեմ ծառը զարգարեմ,

Վեր կամ տակը մինդարեմ,

Հաւի մտնելը մորթեմ,

Տանեմ գետը լուանամ և այլն.

Ո-ԶԵԶ Ի---ԵԸ.

Մանրիկ սպիտակ ատամ ունիմ,

Սուր սուր զայիմ ճանկիր ունիմ,

Սամուր քիւրքէ մուշտակ ունիմ և այլն.

ԱԴ---ԵԹ ԲԷԷԷ.

Մէկ շաղ հաւ կար վիզն էրկէն էր,

Հետը ձագիր տասն ու մէկ էր,

Աղուէն հետուից մկոււմ էր և այլն.

Մ-ՆԵ.

Մէկ պոտիկ մարդ կար,

Անպատի մէջ ճգնում էր,

Օր կորէկի կուտ կուտէր և այլն.

ԱԸԼ.

Երև, արև, եկ, եկ,

Զիդի քարին վեր եկ,

Մեր ոչխարին մտիկ արա՛,

Որ գոյլը դայ իմաց արա և այլն.

ՕՐԵՐԵԿ.

Քեզ դնեմ ոսկէ օրօրոց,

Վրէկ քաշեմ մարգարտէ ծածկոց,

Հուտով քնես բարով զարթնես,

Իմ վարդ որդի քեզ մատաղ ես և այլն և այլն.

Ե.

Ահա այսպիսի ժողովրդական ընտիր երգեր ամենեկին չկան Եզնիկ քահանայի մանկական երգարանի մէջ։ Չայնագրեալ մանկական երգարանը որ բաղկացած է 2 թերթից պարունակում է իւր մէջ բնդ ամենը 52 երգեր։ Ե պար—երգեր։ որոց մեծ մասը թարգմանութիւնք են։ Միւս մասը հետեւողութիւն։ Ե մի մասն էլ ազատ շարադրութիւն։ Երգերը բաժանուած են չորս մասերի Ե մի յաւելուածի։ Առաջին մասը յառաջներ—մարշեր։ երկրորդ մասը—չրջանաձև երգեր։ իսկ երրորդ մասը՝ որդեկ թէ ժողովրդական մի քանի ~~մեծ-մեծ~~ երգեր։ Յառաջ քան թէ ես կիսուեմ յիշեալ քահանայի երգերի ընտրութեան Ե դասու որութեանց մասին։ ի բոլոր սրտէ համակրելով յիշեալ քահանայի կարծիքը կանոնաւոր երգեցողութեան վերաբերութեամբ կը կրկնեմ այստեղ իւր յառաջարանի հետեւալ խօսքերը։— «Երգեցողութիւնը որ անհրաժեշտ է կրթութեան գործի մէջ։ պէտք է ուսուցանուի ուսման բոլոր շրջաններում։ Ե իւրաքանչիւրում։ նա իւր բուն նշանակութեամբ ~~հարկէ լինուի~~ ~~հարկէ լինուի~~ Ե ~~պէտք~~ եղանակով։ պէտքէ համապատասխան լինի մանուկների ~~հարկէ լինուի~~ ~~հարկէ լինուի~~ Ե ~~պէտք~~ ու սրտի զգացմանց աստիճանաբար ~~հարկէ լինուի~~ »։ Ահա այսպիսի նոր (կարծես) մաքր յայտնելուց յետ։ հակառակ իւր ընդունած սկզբունքին։ երգարանի հենց առաջին մասում զետեղում է նորին Մեծութեան Օգոստոսիառ կայսեր հետեւեալ երգը։— «Տէր՝ պահեա՛ զՎայսրն մեր։ հզօր ինքնակալ։ Թագաւորեա՛ դու մեզ ի պարծանալ թագաւորեա՛ կայսր յերկիր թշնամեաց։ Տէր՝ կեցո՛ զՎայսրն մեր »։ Այս երգը յառաջարանի վերջիշեալ երգերի հետ երբեք համապատասխան չէ։ Իսկ առաջին մասի միւս երգերը նոյնն են։ ինչ որ առաջինը Ման երկրորդ։ Պար—երգ— «Այսօր մենք շատ ուրախ ենք։ արիք ընկերք մենք կարգով։ շրջանաձև պար բռնենք։ պար—երգ երգեր մենք երգենք։ հա՛ հա՛ հա՛ հա՛ հա՛ հա՛ հա՛ այսօր մենք շատ ուրախ ենք »։ Ահա մի երգ որի եղանակը նորա մաքր Ե քայլափոխութեան հետ այնքան ներդաշնակէ։ ու մանուկների սրտին այնքան մօտիկ։ որ երգելից նոքա չեն դադարում։ Միայն ամսօր որ այդ երգի շարունակութեան մէջ։ (երևի բանաստեղծի համակրութիւնից) տեղ տեղ մի քանի վանկեր աւելի են սպրդել։ որոց երգելիս։ բաւական շփոթութիւն է լինում։ մանաւանդ խմբովին երգող մանուկների մէջ։ օրինակի համար։ «Արօնի դասը պատմութեանը։ Հայ լիզուն վարժ կարդու մենք։ բերանացի իւրաքանչիւն։ առանց սխալի գրում ենք » Ելու Շինկե՛ն երգ։— «Այ մարդ այսօր շատ քնեցար։ ննջեցիր։ ասաւօտեան հով ժամանակն անցուցիր »։ Այս երգի եղանակը միմիայն երկու ութնեակից կարելի է սկսել Ե վերջացնել։ այն է՝ Ե կամ Իօ ձայնանիշներից Ե ոչ թէ Է ձայնանիշից։ որ այդպէս երգելիս։ մարդ իսկոյն կյիշէ ~~լինուի~~ ~~լինուի~~ «Դու ինձ ասա՛ արաղաղ » այս երգի եղանակն Ես այնքան օտար

և խորժ է հայ մանկան ակամօքին՝ սրբան որ մի որևէ Եսիական կոսիտ եղանակ Եւրոպայու նուրբ ծաշակին։ Ուրիշն է։ «Ամբողջ շաբաթ է որ մենք փակուած ենք գոյրոցում»։ Սորա եղանակը նոյնութեամբ փոխադրուած է «Մեծափառ արքայն մեր» երգի եղանակից։

Հիշեցէք։ «Արևն իւր ուժը կորցրած»։ Սորա եղանակն էլ Ռուսական է։ Եղանակը մարի հետ աններդաշնակ է։ և հեռաւորար հայ մանկան սրտին ու ծաշակին անյարմար։ Եւրիք ընկերք շուտ արեք։ չաւտով վարժատուն երթանք։ դասերներս պատրաստենք։ որ ժամանակին խաղանք։ — Ո՛վ իւր դասը չգիտէ և կամ սովորել ծուլանայ։ Նորան ոչ էլ կայ։ ոչ կէր։ այս է պատիժը նորա»։ Այս քաջ հմելութիւն քանասանգծին մի հարցնող լինի։ կմէ որ դաս չսովորող մանուկը պէտքէ զրկուի կէր ու խռովի՝ պէտքէ զրկել։ Որքան որ ազգու և գրաւիչ են մանկավարժ քանասանգծի խառքիւր հայ—մանկան սրտին։ նոյնքան ազգու և գրաւիչ է նորա եղանակը։ Յարգէ՛ք «Արիք կարգով մենք շարունենք։ ու նոյն քայլով շուրջ առնենք»։ Սորա եղանակը յաջող է։ իսկ ոտանաւորը նորա հետ անյարմար։ Մոյշէ՛ք «Մայիս նոր օր բերում»։ և մեր հոգին վառվռում է։ և «Երբ Մայիսին ես անցնումս անառով։ գեղեցկագոյն լճուջուններ շատ եմ տեսնում»։ Այս երկու երգերը նոյնպէս յաջող են։ լմէ եղանակների ներգաշնակութեան ու յարմարութեան կողմից։ և լմէ նոյն իսկ ոտանաւորների մտքի կողմից։ Գուշե՛ք։ «Մենք նոյն կարգով դասնում ենք։ և նոյն քայլով գնում ենք»։ Այս երգն ևս յաջող է։ սակայն խաղաղու ձևը վանկերի հետ աններդաշնակ է։ վասն զի յիշեալ քահանայն ինչպէս այս։ նոյնպէս և բոլոր շրջանին երգերի մէջ ընդունել է միմիայն շրջանին խաղը։ որ իւրաքանչիւր պար—երգերի վերջանալից յետո՛ւ միշտ կրկնել է իւր ծանօթութեանց մէջ։ Բայց իմ արած գործնական փորձերից յետոյ։ ես եկայ հեռեւեալ եզրակացութեան։ մի օր և է երգ կամ խաղ միատեսակ շատ անգամ կրկնելից յետոյ։ մանուկները զգալի կերպով լծուլանում ու զգուռում։ Ուստի՝ սորա առաջն առնելու համար։ հարկաւոր է ամեն մի շրջանին երգերին այլ և այլ ձևեր տալ։ օրինակ՝ այս երգը կարելի է երգել տալ և հեռեւեալ կերպով։ — Մանուկները բաժանվում են երկու հաւասար խմբի։ մի խմբի երեսը դէպի հիւսիս։ իսկ միւսինը դէպի հարաւ։ կամ առաջինի երեսը արեւելք։ իսկ միւսինը հակառակ։ իրարից քայլաչափ հեռու կոխքէ կոխք կանգնած։ Երկու խմբից։ մէկ խումբը քայլերը հաւասար փոխելով դառնում են յետ։ երգելով — «մենք նոյն կարգով դառնում ենք»։ իսկ միւս խումբը։ նոյնպէս հաւասար քայլերով գնում են դէպի առաջին խումբը։ երգելով — «մենք նոյն քայլով գնում ենք»։ Ահա այս ձևով երգել տալիս։ միշտ զգայ զգայ են լինում և իրար կոխքէ կոխք կանգնում։ սոյն երգը շրջանին փոխանակ կարելի է կատարել տալ և խռով վերջիշեալ կերպով։ «Շատապ զարթնենք։ տեղից ելնենք»։ Սորա անթնակը պէտքէ սկսել չէ ձայնամիջից և ոչ լմէ քէ երկբորգական ձայնամիջից։ որը իւր ընդունած սկզբունքին հակառակ է։ և

ուսանող մանուկներին էլ զփուարս Գ-ն շրջապատ (այսինքն երրորդ) փոքրիկ շնիկ և Ի-ն սիրուն ևս զուգիս իմ շնիկ քանի այդպէս փոքրիկ ևս քեզ համար ևս միս կրերիմ և լաւ կերակուր կուտացնեմ և Այս երգը բառ առ բառ փոխադրած է. պ. Տ. Ղևոնդեանի «Պայրերի լեզուի» և Ի-ն սիրուն ևս զուգիս նապաստակ քանի այդպէս փոքրիկ ևս ևս քեզ համար հաց կրերիմ շաքարեղէն կուտացնեմ և և երգից իսկ եղանակը և Ի-ն «Ի-ն էս քանի հայ-նի» երգի եղանակից նոյնպէս փոխադրած է միայն այն զանազանութեամբ որ վերջինս երգվում է 1/4-ական շափի (տակա) բաժանմամբ իսկ աէր հայրը փոխադրելիս, կրճատելով 1/4 ական բաղաժամը է բաժանել որով երգի եղանակը բաւական աղեղանայից լիտ է զուգի տեղը անհետանում է և եղանակ յորինողի աշխատութիւնը Իսկ երգի բովանդակութիւնից շատ հեշտութեամբ կարելի է իմանալ թէ ո՞ր աստիճանի ծանօթ է այս հրաշալի տաղանդաւոր բանաստեղծը արդի մանկավարժութեան հետ քննա չեմ կարծում թէ մի որ և է դաստափ կամ քաղաքացի հայ մանկան հաճելի լինի շուրջ երգը քանի որ իւր կեանքին բոլորովին մօտիկ չէ և միմէ շուրջ հայ մանկան սրտին այնքան սիրելի եղած պիտի լինի որին նուիրէր նա իւր սիրոյ զգացմունքները — քան լիցի...

Փոքրիկ Գրիգորի Աստուծոյ Գրիգորի էս — Փայլուն արեւը արդէն մայր մը տաւ և Այս տխուր երգի եղանակը որը համապատասխան պիտի լինէր երգի սիրուն ընդ հակասակն այնքան ազդու և գրաւիչ չէ սորա եղանակը որքան որ ազդու և գրաւիչ է սորա միտքը Եւ բացի սորանից, նոյն իսկ Եզնիկ քահանայի ընդունած եղանակի մէջ ևս երկու խաչար սխալներ են մտել այն է՝ փոխանակում և Բէ կիսաձայնների ընդունել է զոցա տեղ ամբողջ ձայնաստիճաններ որ սխալ է Խճիկ պար—երգ և Զանաք մեր խմբի մէջ և միշտ շնորհքով լինելու մեր ուրախ խաղի մէջ, կարգ, կարգ, կարգ, կարգ, աշխատիք պահելու սէրը, սէրը, սէրը մեր գործի մէջ թափառութիւն և ոգտակար պատուներ նա բերէ և

Այս տխուր բանաստեղծի ոտանաւորը լի է մանկան սրտին ազդող ոգիլից բովանդակութեամբ միայն զարմանալի նշան է որ սոյն երգի եղանակի կազմութիւնը յանկարծ պարզեց, այնպիսի զփուար և Գ-ն եղանակն է անցել որի իւրաքանչիւր բաղաժամ մէջ և որ շատ տեղ երգվում են երեք հայտնի ձայնաւորներով, ուստի նորաւարժ մանուկները չեմ կարծում թէ նորա կկարողանան երգել այնպէս ինչպէս որ ձայնադրուած է Բ-ն-Գ-ն-Գ-ն-Գ-ն (պար երգ) և Գաշտերը կանաչ են ծաղիկներն շատ սիրուն և Բաւական մշակութեամբ սորա եղանակը բոլոր պէտքէ ասել և այն որ շատ զփուար է մեր ձայնադրապէս ուսուցիչներից գոնէ շատերի համար որոց հմտութիւնը ձայնադրութեան մէջ թէ ո՞ր աստիճանի է հասնում կարծեմ յիշեալ քահանային լաւ յայանի են և Մի փոքրիկ հայ դպրոցի մէջ ուսանում էին և Թէ ոտանաւորը և թէ եղանակը զանազան երգերից է կազմած կարկատած բոլոր ախտն որ միտեսնակ եղանակով է երգվում ամբողջ ութ տող որ ուսանող մանուկներին համար շատ

ձանձրալի է. Կան այլ և այլ մանր սխալներ ևս, որոց մի առ մի մանկավարժ ուսուցիչը միայն կարող է ուղղել:

Մ--ն ՆՐՐՐՐԻ Ժ-ԴՐԻԴ-Ի-Ն ԳՐԶ-Զ-Ի-Ն ԵՐԷՐ:

«Մայրենի լեզու, մայրենի բարբառ»: Տէր Հայր, այս և սորապիսի բանաստեղծութիւնները, որոնք զանազան ականաւոր անհասանելի մաքի ծնունդ են, զորա երբէք Ժ-ՆՐԻԴ-Ի-Ն երգեր չեն և չեն էլ կարող լինել. այլ՝ զորանք ոչ-ոյն երգեր են:

Ժ-ՆՐԻԴ-Ի-Ն երգեր գտնելու համար, ժողովրդականութեան մէջ փնտռիր և շատ կգտնես, բոլորած նորա պարզ և մաքուր աւանդ. «Այ մեծաբան, զու լեզու»: Որքան ինձ յայտի է, եթէ ոչ բոլորովին, գոնէ շատ քիչ տեղ է երգվում այս երգը, այն էլ այն եղանակով, որ եղանակով երգվում է սորա Գերմանական բնագիրը, և ոչ թէ «Գ-ը-ն ինչ-ի-ն ունի» երգի աղաւաղած եղանակով, որ ամենեւին լսուած չէ, և իրր որ սա շատ տարածուած ու լսուած չէ, ապա ուրեմն ինչպէս կարող է նա Ժ-ՆՐԻԴ-Ի-Ն ԳՐԶ-Զ-Ի-Ն երգ լինել, «Հայրիկ, ասաց դուստր հօրը»: Սորա եղանակն առնուած է տաճկական «Այ էֆենդըմ», այլ սուլթանլըմ» երգի եղանակից, որ երգվում է հիւս-ը (երբորդ ձայն» եղանակով, որի մէջ ու և Նէ ձայնանիշները, պիտի լինին կիսաձայն, և ոչ թէ ամբողջ ձայնաստիճաններ, ինչպէս որ ընգուսնել է յիշեալ քահանայն, որի երգելու ժամանակ, բոլորովին աղաւաղվում է երգի եղանակն ու ճաշակը, «Անի քաղաք նստէր կուլար, չկայ քսող մի լայ մի լայ»: Եզնիկ քահանայն, այնքան սիրել է և յատուերը, որ մինչև անգամ ամսեղի տեղերում էլ գործ է տեսել, Ի-Ն-ը, շինել է Ի-Ն-ը, մի՛ լայ մի՛ լայ, հրամայականից յետոյ յատու էլ կոչուել է պոչից, Այս երգի մէջ այն վանկերը, որոնք երեք ձայնանիշներից կազմած հ-ը-ն-ը բախումներով են ընթանում, զոցա բոլորի առաջինը (ձայնանիշ) պիտի լինի «Դ-ը», իսկ միւսը իրկու ձայնանիշները երկուստեք, և ոչ թէ հ-ը-ն-ը բաղխումներ ստեղծելով, իւր ժողովրդական համարած երգի եղանակն աղաւաղել, որ զարձեալ մի մեծ սխալմունք է յիշեալ քահանայի կողմից, «Յուրաք միջի, ձմեռ սաստիկ, իրգի եղանակի կազմութեան մասին իմ ասելիքս, փոքր ինչ վերեւ ասացի, միայն պէտքէ նկատել, որ դասագրքի մէջ այլ սխալներով էր ձայնագրուած, իսկ այս երգարանի մէջ բաղխումներին սրբալիքն են մտել, և չափը փոխանակ $\frac{1}{4}$ բաժանելու, բաժանել է $\frac{1}{4}$ կրկին սխալ:

Հ-Ի-Ն-ը Ի-Ն-ը էր: «Ես եմ որրիկ խեղճ հովու ու հիւ աշխարհս է այն գեղ մարգը, շունս մի, այն (երեւի միայն) իմ սիրելի, և ընկերս գառնուկը գառնուկը»: Չկարծեմ, թէ ազնիւ, ընթերցողներից $\frac{1}{4}$ ը գոնէ լսած լինի այս երգը. իսկ եթէ շատ քիչ կամ ամենեւին չէ լսուած սա, ինչպէս կարելի է Ժ-ՆՐԻԴ-Ի-Ն երգ անուանել, Զ-Ն-ը-ն: Սորա միջի բոլոր երգերն ևս յայտնի գրչի ծնունդ են, որոց մեծ մասը շատ և բովանդակութեան

Հետ անյարմար եղանակներով ձայնագրուած լինելով, կարծես թէ քաջ բանասանդծի վսեմ գրչի Նշանակութիւնը Նսեմացնում են: Աւերջացնելով իմ համեստ նկատողութիւններս Գրքի Եւ Ձեռնագրի Բանկան Երբեքնէ Բան, կաւելացնեմ և այս:—Եթէ Եղնիկ քահանայն մի փոքր աշխատանք ու տոկունութիւն ունենայ մեր Ժողովրդին երգերից մի հարուստ ժողովածու կազմելու, որոց մէջ անկասկած կլինին և այնպիսի երգեր, որ շատերի երանակը գոյցէ Հննց այն ժամանակից լսել է մանուկը, երբ որ Նորան իւր մայրը օրօրելիս է եղել, և ոչ թէ միայն բաւականանալ թարգմանական և շինծու երգերով, որոց խորթ բովանդակութիւնն ու եղանակը, շատ հետու են Նորա սրտիցն ու ճաշակից: Ինչ որ մանկական չէ, այն սիրելի չէ Նորան: Մանկան համար բան շինողը, Բանկան չէ, ուսումնասիրած պէտքէ լինի մանկան համար երգեր յարկնողը, մանկական սիրտ էլ պէտքէ ունենայ, մանկական թոժովանք էլ պէտքէ զիտենայ, մանկան հետ խօսողը, Նորան ընկեր պէտքէ ձեռնայ, և Նորա սիրտը պէտքէ քաջի—գրուի, Նորա հետ խաղացողը, «թաթախողին» պէտքէ զիմէ այրական դժը մէկ կողմը դնելով . . . Իսկ մեր բարեկ. Եղնիկ քահանայն, այդ բնական կանոններից շեղուել է:

Երբեքնէ Եւ Գրքի Եւ Ձեռնագրի Բանկան Երբեքնէ Բան:

Գատազիրքը տպուած է Եւ Երբեքնէ տպարանում. պարկեշտասուն կոյս Հոսիսիմէ Թայրեանի ծախքով, որին իմ խորին շնորհակալութիւնն եմ յայտնում, և կատարեալ յաջողութիւն ցանկանում Նորա ազգօգուտ ձեռնարկութեանց մէջ, Տիպը մաքուր է, իսկ գինը կիսով չափ արժան— 30 կոպէկ, այնինչ պէտքէ լինէր դորա գինը 10 կոպ. ըստորում, տպագրութեան համար մի կոպէկ անգամ չէ ծախսել յիշեալ քահանայն: Ամբողջ դասագիրքը բաժանուած է 25 դասերի, որոնցից իւրաքանչիւր մի վարժութիւնը շատ լաւ եղանակով (մետոթ) է դասաւորուած, քանթէ առաջին վիմագրութեան ժամանակ, Պէտքէ ճշմարիտն ասել, որ յիշեալ քահանայն մեծամեծ փոփոխութիւններ է արել իւր դասագրքի մէջ, դուրս ձգելով Նորանից աւելորդ ու ձանձրալի վարժութիւնները, և կարծես մասամբ հասնել է ցանկանում իւր նպատակին—կատարելագործել հայկական ձայնագրութիւնը, Իսկ երգերի մասին կասեմ, որ յիշեալ քահանայն դարձեալ մի քանի մանկական երգեր է մտցրել դասագրքի մէջ, որ ինքնբանտինքեան անշուշտ հարկաւոր են, բայց գալով գոցա եղանակներին, կրկին և կրկին անգամ կ'աղկոմ որ մանկական չեն, և հայ մանկան մէջ ոչ մի զրգիւ չեն կարող վարժեցնել, որովհետեւ Ասիական հայ մանկան սրտին ու ճաշակին մօտիկ չեն այդ կոշտ և կոպիտ եղանակները, երկրորդ՝ շնայելով որ շատ լաւ են, բայց այնուամենայնիւ յիշեալ քահանայն ի նկատի պէտքէ ունենար, որ չոր ու ցամաք վարժութիւններ միշտ երգելով, երեխաները կարողեն ձանձրանալ, ուստի՝ հարկաւոր էր Նոցա չըջանից վերցրած զուարճալի նախադասութիւններով կազմել մի քանի վարժութիւններ:

որից յետոյ հետզհետէ ընդլայնելով աստիճան առ աստիճան, պէտքէ տանէր դէպի մանկական երգերը, Թէ ի՞նչպիսի մանկական երգեր պէտքէ ընտրել, այդ յօդուածիս վերեւ պարզեցի ըստ իմ կարողութեան, երբորդ՝ եղանակների կազմութեան մասին, ոչինչ տեղեկութիւն չկայ դասադրքի մէջ. ուստի՝ յիշեալ քահանային համեստաբար խորհուրդ կտամ, որ միւս անգամ աչքի առաջ ունենայ, Աչքի առաջ ունենայ նաև քառաձայն երգեր, որոնցից զորեք են մեր դպրոցները, թէպէտև Եղնիկ, քահանայն վերջերս վիմագրութեամբ հրատարակեց մի քանի աղղային երգեր և մի քանի շարականներ չորս ձայնով, բայց և այնպէս զորքա շատ սակաւ թիւ լինելով, և բաւական թանգ գնով վաճառուելով, բաւականութիւն չեն կարող տալ մեր ծխական ուսումնարանների աղքատ ուսանողներին:

Վերջացնելով իմ համեստ նկատողութիւններս, աւելացնումեմ և այն, որ պ. Դիկ. Ա. Թաշճեանի աշակերտներից միայն Եղնիկ քահանայն է աշխատում, իսկ միւսների հետքն անգամ չեն երևում:

ՂԱԶԱՐՈՍ ՔԱՀԱՆԱՅ ԾՈՎՍԷՓԵԱՆ.

ԲՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԵՒ ԱՌՈՂՋԱՊԱՀԱԿԱՆ.

Այս յօդուածի մէջ ես վստահանումեմ ընթերցողների ուշադրութիւնը դարձնել երկու նշանաւոր, ոչ միայն պարզ—տեսական, այլ եւ պարզ—գործնական յարաբերութեան մէջ եղող գիւտերի վրայ, որոնք փոքր ինչ լոյս են տարածում կնճռած խնդրի ծնելու (генезисъ), զարգանալու եւ վարակիչ տարափոխիկ ախտերի առողջացուցիչ միջոցների վրայ: Վաղուց արդէն կարծիք կայ, որը Պատեբ բժշկից, ի շարս այլոց, պահպանութեմ եւ պաշտպանութեմ, թէ այդ ախտերի գլխաւոր պատճառ եւ աղբիւր լինումեն խոշորացուցական (մանրացուցով երեւացող) ջրածին գեռունները (սնկիկ, սուճիկ), որոնք զարգանումեն կենդանու մէջ եւ կործանիչ կերպով ներգործումեն նորա գործարանի վրայ, եւ թէ այդ ախտաբորբոք գեռունների աղղեցութեան հետ պատերազմելու ամենաստոյգ միջոցն է՝ գեռ չլարակուած գործարանի վրայ թուճաւոր թարախով (բաղկացած գեռուններից) կամ վարակուած գեռուններով կենդանու արիւնով պատուաստելը, (прививка) այն կենդանու, որը մեռել է կամ տանջուել տարափոխիկ ախտից: Ոմանք մարդակազմութեան